

1960'lı Yıllarda Türkiye'de Kaleme Alınan Gezi Yazısı Kitaplarından Hareketle Sovyetler Birliği'nde Türk Edebiyatına Bakış

Yavuz Selim UĞURLU**

Makale Bilgisi	ÖZET
Makalenin Geliş Tarihi: 29.4.2020	Geziliş görülen yerlerin özelliklerinin tanımlandığı yazılara gezi yazısı denilir. Gezi yazıları Türk edebiyatında öteden beri var olan bir düzyazı türüdür. 1960'lı yıllar Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin geliştiği bir dönemdir. 1960'lı yıllarda Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne çeşitli resmî ve özel geziler düzenlenir. Bu gezileri gerçekleştiren yazarlar gezilerden edindikleri izlenimlerle eserlerini oluşturur. Bu gezi yazarlarından bazıları "Sovyetler Birliği'nde Türk edebiyatına bakış"ı eserlerine yansıtıırken bir kısmı da eserlerinde bu konuya değinmez. Gezi yazılarında bu konuya geniş yer verenler edebiyatçılardır ve çok az yer veren veya hiç yer vermeyenler gazetecilerdir. Bu makalede Sovyetler Birliği'yle ilgili gezi yazılarında yer alan Türk edebiyatına dair bakış ortaya konmaya çalışılmıştır.
Makalenin Kabul tarihi: 25.6.2020	

Anahtar Kelimeler: Gezi yazısı, Türk edebiyatı, 1960'lar, Sovyetler Birliği, Türk Dünyası

A View of Turkish Literature in the Soviet Union Based on the Travel Writing Books Written in Turkey in the 1960s

ABSTRACT

The writings that introduce the features of the places visited and seen are called travel writing. Travel writings are a kind of prose that has existed in Turkish literature for long years. The 1960s was a period when the relations between Turkey with Soviet Union improved. During the 1960s, various official and private trips were organized from Turkey to the Soviet Union. The authors who made these trips wrote their works with the impressions they got from trips. While some of these travel writers reflected "a view of Turkish literature in the Soviet Union" in their works, some of them didn't include this issue in their works. Those who handle this subject are authors to a considerable extent and those who deal with it never or a bit are journalists. In this article, an overview of the Turkish literature in the travel writings about the Soviet Union was tried to be presented.

Key words: travel writing, Turkish literature, 1960s, Soviet Union, Turkish world

1. GİRİŞ

Geziliş görülen yerlerin coğrafi, demografik, sosyal, siyasi, ekonomik, dinî, tarihî, turistik, sanatsal vb. yönleriyle tanımlandığı yazılara gezi yazısı denilir. Bu yazı türü Türk ve dünya edebiyatında çok eski zamanlardan beri var olan bir düzyazı türüdür.

* Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, yavuzs.ugurlu52@gmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5289-227X, Türkiye.

* Bu makalenin tamamında "Türk edebiyatı" ifadesiyle Türkiye'de icra edilen edebiyat kastedilmektedir.

Tanzimat ve sonrasındaki süreçte yönünü Batı'ya çeviren Osmanlıda Avrupa'ya gerçekleştirilen seyahatlerin sayısında artış görülür. Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasındaki süreçte de hem Avrupa'ya hem de Anadolu'ya geziler yapan Türk yazarları bu gezilerinden edindikleri izlenimlerini kaleme aldıkları gezi yazısı kitaplarıyla okurlarına ulaştırır. Günümüz yazarları da teknolojinin gelişmesi sonucunda ulaşım imkânlarının gelişmesiyle daha uzak coğrafyalara dahi geziler düzenleyerek bu gezilerden edindikleri izlenimleri okuyucularına aktarmaya devam ederler.

Sovyet edebiyatı, dünya edebiyatına sunduğu klasiklerle büyük edebiyatlar arasına girmiş köklü bir edebiyattır. Sovyet Rus edebiyatı, Sovyetler Birliği'nin geri kalanındaki edebiyatlar üzerinde baskın bir yapıdadır. Genel anlamda 1960'lı yıllarda bu edebiyat, devrim sonrasının genel karakteristiği olan "toplumsal gerçekçilik" anlayışıyla devlet ideolojisiyle uyum içinde hareket eder. Bu anlayış gerek Türk dünyası ülkeleri gerekse Ukrayna, Sibirya ve Baltık kıyılarında yer alan birliğin Rusya dışındaki edebiyatlarına da hâkimdir.

1960'larda Türkiye'den birçok politikacı, gazeteci, sanatçı ve edebiyatçı Sovyetler Birliği'ne resmî, yarı-resmî davetler veya kendi istekleri üzerine kısa ve uzun zamanlı seyahatler gerçekleştirir. Sovyetler Birliği, özellikle devrimin 50. yılı münasebetiyle (1967) Doğu'dan ve Batı'dan çeşitli ülkelerin yazarlarını, sanatçılarını, gazetecilerini ve politikacılarını ülkeye davet etmeye başlar. Türkiye'den de çeşitli yazar ve gazeteciler bu bağlamda Sovyetler Birliği'ne gider. 1960'lı yıllarda Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne giden yazarlar ve gazeteciler daha çok Moskova Yazarlar Birliği'nin veya Moskova Gazeteciler Birliği'nin daveti üzerine giderken bunlara ilaveten Türk gazetecilerin devlet adamlarının resmî ziyaretlerini takip etme amacıyla Sovyetler Birliği'ne gittiği görülür.

Gezi yazarları gezdiği ülkenin özelliklerini kendi okurlarına yansıtmak için çeşitli tespitler yaparken kendi ülkesiyle ilgili o ülkedeki insanların görüşlerine de şahit olur ve isterse eserinde buna da yer verebilir. Gezi yazarlarının o ülkedeki insanların kendi ülkesiyle ilgili edindiği izlenimlerden biri de edebiyata dair izlenimlerdir. Bu makalenin kapsamındaki bazı gezi yazılarında yukarıda bahsedilen durum yaşanır yani bazı Türk yazarları Sovyetler Birliği'nde Türk edebiyatına ilişkin değerlendirmeleri elde eder.

Bu makalede de gezi yazısı bibliyografyaları taranarak belirlenen, 1960'lı yıllarda Türk yazarlarca kaleme alınan, Sovyetler Birliğiyle ilgili gezi yazısı kitaplarından hareketle Türk edebiyatına Sovyetler Birliği'nde nasıl bakıldığına dair izlenimler aşamalı bir plan dâhilinde aktarılmaya çalışılacaktır.

2. GEZİ YAZISI TÜRÜ, TÜRK VE DÜNYA EDEBİYATINDA GEZİ YAZISI

Gezi yazısı en genel ve yerleşik tanımıyla "seyahatname", dar veya geniş bir coğrafyada seyyahın gezip gördüğü yerler hakkındaki izlenimlerini anlattığı eserdir. Son zamanlarda seyahat ve seyahat eseri karşılığı olarak "gezi, gezi yazısı" kavramları kullanılmaktadır. Gezi eserleri (seyahatnameler) içerikleri bakımından kendi zamanlarına olduğu kadar sonraki zamanlara, sonraki çağlara da seslenebilme özelliğine sahiptir (Asiltürk, 2009: 912).

Tarih boyunca, Batı ve Doğu uygarlıklarında seyahatname türünde, örnek birçok eser yazılmıştır. Batı'da seyahatnamelere ilk örnekler, Eski Yunan'da Antik Çağ medeniyetlerini, halklarını ve inançlarını tanıtan seyahatnamelerle verilmiştir. Yunanlı coğrafyacı Strabon ve Pausanias'ın seyahatnameleri bu özelliği taşır. Marco Polo'nun doğu ülkelerine yaptığı geziyi anlattığı seyahatnamesi, üslup ve metin olarak değerlendirildiğinde Batı edebiyatının ilk seyahatnamesi olarak kabul edilir (Maden, 2008: 149).

Türk edebiyatında seyahatname türüne örnek olabilecek ilk eser Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Acâibü'l-Letâif*'idir. Bu eser aynı zamanda bir sefaretnâme olarak da tanınır ve *Hitay Sefaretnamesi* adıyla anılır. 1500'lerin ilk yarısında kaleme alınmış olan Babür Şah'ın *Babürnâme'si*, Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriye'si* (1521/1526), Seydi Ali Reis'in *Mir'atü'l-Memâlik*'i (1557) seyahatname türünün önemli örnekleridir. Türk edebiyatında seyahatname türünün abidevî örneği Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eseridir. Evliya

Çelebi'nin 17. yüzyılda kaleme aldığı ve elli yılı yakın bir süre devam ettirdiği bu eserde onun 47 ülkeye olan gezilerinin izlenimleri ortaya konulur. Kâtip Çelebi'nin 1648'de yazmaya başladığı ve 1732'de basılan *Cihannümâ'sı*, Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin *Fransa Sefaretnamesi* (1720-1721), Ahmet Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan'ı* (1889), Cenap Şahabettin'in *Hac Yolunda* (1896), *Âfâk-ı Irak* (1915), *Avrupa Mektupları* (1919); Âli Bey'in *Seyahat Jurnalı* (1898), Ahmet Haşim'in *Frankfurt Seyahatnamesi* (1923), Reşat Nuri Güntekin'in *Anadolu Notları* (1936), İsmail Habip Sevük'ün *Tuna'dan Batı'ya* (1935), Falih Rifki Atay'ın *Denizası* (1931), *Taymis Kıyıları* (1934), *Bizim Akdeniz* (1934), *Tuna Kıyıları* (1938) yine bu türün önemli örnekleridir (Asiltürk, 2009).

Günümüzde seyahat olanaklarının teknolojiyle birlikte çeşitlenip gelişmesi ve insanların ekonomik koşullarının iyileşmesi sâyesinde insanlar daha fazla seyahat etmektedir. Bu durum hem okurların hem de yazarların gezi yazılarına olan ilgisini arttırmıştır.

3. 1960'LI YILLARDAKİ TÜRKİYE-SOYETLER BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türk-Sovyet ilişkilerinin iyi komşuluk ve dostluğa dayanan temeli Atatürk ve Lenin tarafından Millî Mücadele boyunca ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında atılır. Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'den Boğazların statüsünde değişiklik ve toprak talepleri üzerine olumsuz anlamda etkilenir. Sovyetler Birliği, Kruşçev döneminde ilişkileri düzeltmek adına birtakım çabalar içine girmişse de Türkiye uzunca bir süre bu çabalara kayıtsız kalır. Türkiye 1960-1980 yılları arasında uyguladığı çok yönlü dış politika stratejisi doğrultusunda Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışır. 1960'lı yıllarda iki hükümet arasında çok sayıda karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilir. 1960'lı yıllarda gerçekleşen üst düzey resmî ziyaretler şunlardır: Sovyetler Birliği Yüksek Şurası Prezidyum Başkanı (Devlet Başkanı) N. V. Podgorni'nin Türkiye ziyareti, SSCB Dışişleri Bakanı Gromiko'nun ziyareti, Türkiye Cumhuriyet Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova ziyareti, SSCB Başbakanı Kosigin'in Türkiye'ye gelişi. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel'in 1967 yılında SSCB'yi ziyareti. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1969 yılındaki SSCB ziyareti. Özellikle 1964 yılında imzalanan Türk-Sovyet Kültür Anlaşması'nın ikili ilişkiler üzerinde katkısı önemlidir (Gençalp, 2014).

4. 1960'LI YILLARDAKİ SOYET EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

Sovyet edebiyatı deyince ilk planda akla Rus edebiyatı gelir. Bu edebiyat taşıdığı özellikler hasebiyle Sovyet edebiyatının genel karakteristiğini çizer. Bu sebeple bu başlığa Sovyet Rus edebiyatına değinerek başlanacaktır. Rusya; Dostoyevski, Balzac, Puşkin, Gogol vb. yazarlarıyla dünya edebiyatında önemli bir yeri bulunan bir edebiyat geleneğine sahiptir. 1960'lı yıllarda Sovyet edebiyatında devrimden beri süregelen "toplumsal gerçekçilik" hâkimdir. Bu dönemde yazarlar devrin siyasi şartları gereği çoğunlukla savaş, köydeki çiftçi yaşamı ve şehirdeki işçi yaşamına değindikleri görülür.

Bu yıllardaki Rus edebiyatı özetle şu şekildedir: Bu döneme damga vuran en önemli edebiyat olayı *Doktor Jivago* eseriyle 1958 yılında Nobel Ödülü'ne layık görülen Boris Pasternak'ın takibe alınması ve yapılan psikolojik baskıyla ödülü reddetmek zorunda bırakılmasıdır. Bu dönemde Pasternak, Selvinski, Samoylov, Vinokurov, Brodski gibi dönemin önemli şair ve yazarları aynı anda eser verirler. Bu dönemde Tvardovski yönetimindeki "Noviy Mir" dergisi² Rus edebiyatının gelişimine büyük katkı sağlar. 1960'ın ilk yıllarında Sovyet Rusya'da birbirinden önemli hikâye, roman ve senaryolar kaleme alınır. Bu dönemde ileride şiir sanatına yön verecek önemli şairler de yazın hayatına başlar. Doğanın güzelliği, vatanseverlik, insan ruhu, aşk, hayatın gerçekleri, romantik hayâller bu dönemde şairlerin sıkça başvurduğu temalardır. 1960'lı yıllarda Yevtuşenko, A. Voznesenski, Bella Ahmadulina, V. Vysotski ve B. Okudjava'nın şiir ve şarkıları hem

² 1925'te Rusya'da yayımlanmaya başlayan edebiyat dergisi.

Sovyetlerde hem yurtdışında büyük ilgi görür. 1960'lı yıllardan bahsederken Kruşçev'in edebiyat ve sanata karşı tutumu da son derece önem taşımaktadır. Özellikle sanat alanında Kruşçev; Lenin ve Stalin'den farklı bir tutum sergilemekte, ne yapacağını ve nasıl davranacağını bilmemektedir. 1965 yılında Sovyetler Birliği'nde ilk kez yazarlar, edebî yetenekleri nedeniyle suçlu bulunup kamplara yollanırlar. Gazete ve dergilerde Sovyet edebiyatında önemli bir noktaya gelindiği, yazarların birlik olduğu ve çağdaş eserlerde farklı sorunlara yönelen tek bir karakterin kullanıldığı sürekli tekrarlanır. Yine bu dönemde Yazarlar Birliği edebî bir topluluk olmaktan çok bürokratik ve siyasî bir birliğe dönüşme yolunda ilerlemesine devam eder (Gürsoy, 2018).

1960'lı yıllardaki Sovyet edebiyatını tam anlamıyla anlamak için Sovyet Dönemi Türk dünyası edebiyatlarını da hesaba katmak gerekir. Bu konuya geniş bir perspektifle yaklaşan Naskali (1996) Sovyet Türk edebiyatının Sovyetlerdeki diğer edebiyatlardan pek farklı olmadığını belirtir. Bunun sebebi olarak Sovyet Türk edebiyatının Sovyetlerin geri kalanıyla aynı akım içinde hareket etmesini gösterir. Naskali'nin bu konuyla ilgili diğer değerlendirmeleri şu şekildedir: Sovyet Türk edebiyatı belirli bir akımın içinde yer almıştır. Rus edebiyatının ve Sovyet etkisinin çerçevesinde gelişmiştir. Her ne kadar kısmen propaganda edebiyatı mahiyetindeki bir edebiyat yapıyor olsa da estetik kavramları bir merkezden yönlendirilmiş olsa da ruhu coşturan, adalet özeğine hitap eden, ruhun derinliklerine seslenebilen ve dünyanın tanınması gereken güçlü bir edebiyattır (Naskali, 1996: 64).

5. SOVYETLER BİRLİĞİYLE İLGİLİ 1960'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE BASILAN GEZİ YAZISI KİTAPLARI

1960'larda Türkiye'de basılan Sovyetler Birliği'yle ilgili gezi yazısı kitapları; Türk politikacı, gazeteci, edebiyatçıların Sovyetler Birliği'ne resmî veya özel gezileriyle ilgilidir. Sovyetler Birliği'ne gazeteciler daha çok politikacılara eşlik etmek amacıyla giderken edebiyatçılar, yazar birliklerinin gerçekleştireceği toplantılara katılmak amacıyla gider. 1967 yılında Sovyetler Birliği'ne Türkiye'den gerçekleştirilen gezilerin artmasında Bolşevik Devrimi'nin 50. yılına Sovyet Hükümeti'nin verdiği önemin payı büyüktür.

Sovyetler Birliği'ne Moskova Yazarlar Birliği'nin davetiyle "Asya ve Afrikalı Yazarlar Semineri"ne katılmak amacıyla 1965 yazında Yaşar Kemâl'le giden Melih Cevdet Anday³; Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan'a gider ve aynı yıl içerisinde gezdiği ülkelerin adıyla isimlendirdiği kitabı *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan*'ı (1965) çıkarır.

Samet Ağaoğlu⁴ *Sovyet Rusya İmparatorluğu* adını taşıyan 1967 tarihinde basılan eserinde Ağustos 1966'da başlayan ve iki aya yakın süren Sovyetler Birliği seyahatini okuyucuya aktarır. Ağaoğlu "Son Havadis" gazetesi için röportaj yapma amacına yönelik olan bu gezisinde Ermenistan, Azerbaycan, Moskova, Leningrad, Sibiry, Kiev, Semerkant, Buhara'yı gezer.

Şevket Rado⁵ dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği gezide (19-29 Eylül 1967) o kafiilde yer alarak oluşturduğu *50. Yılında Sovyet Rusya* adını taşıyan 1968'de basılan eserinde Bolşevik Devrimi'nin 50. yılında (1967) Moskova, Leningrad, Taşkent, Semerkant, Kiev ve Bakü'ye gider. Eserinde gezilerinden edindiği izlenimleri okuyucuya aktarır. Başbakan Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği gezi kafilesinde yer alıp edindiği izlenimleri kitaplaştıran diğer isimler ve eserleri şunlardır: Bedii Faik, *Rusya'dan* (1968) ve Aydın Yalçın, *Uzak Komşumuz Sovyetler*.

Nadir Nadi Abalıoğlu'nun⁶ *İki Sovyet Rusya İki Polonya (Gezi Notları)* (1978, 4.b.) adlı eseriyle yazarın 30 yıl arayla Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirdiği iki gezinin izlenimlerini taşır. Yazar 1965 yılında gerçekleştirdiği

³Türk şâir, tiyatro oyunu, roman, deneme ve makale yazarı (1915-2002).

⁴Türk yazar, siyasetçi. 20.yy başlarında Azerbaycan ve Türkiye siyasi fikir tarihinde önemli bir yere sahip olan Ahmet Ağaoğlu'nun oğludur. Azerbaycan Türk'üdür (1909-1982).

⁵ Türk gazeteci, yazar (1913-1988).

⁶ Türk gazeteci ve yazar (1908-1991).

ikinci gezisinde dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün Moskova ziyareti için oluşturulan kafilde yer alır.

İlhan Selçuk⁷ *Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları* (1967) adlı eserini Bolşevik Devrimi'nin 50. yılına rastlayan Sovyetler Birliği gezisinin izlenimleriyle oluşturur. Sanatçı, 7 Aralık 1966'da İstanbul'da başladığı gezisini 1967 başında İstanbul'da bitirir. Selçuk; eserinde Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'a gerçekleştirdiği ziyaretlere değinir.

Metin Toker⁸ *Rus Geldi Aşka, Rus'un Aşkı Başka* (1966) adlı kitabını, Rusya Gazeteciler Cemiyeti'nin davetlisi olarak Sovyetler Birliği'ne eşiyile gerçekleştirdiği seyahatin izlenimleriyle oluşturur. Toker bu gezisinde Moskova, Bakü, Kafkasya, Leningrad, Sibiry'a'nın İrkutsk şehrine gider.

Yukarıda adı geçen yazarlardan bir kısmı bu makalenin konusu olan "Sovyetler Birliği'nde Türk Edebiyatına Bakış"ı eserlerinde yansıtırken bir kısmı da eserlerinde bu konuya hiç değinmez. Gezi yazılarında bu konuya geniş yer verenlerin daha çok edebiyatçılar olduğu az ya da hiç yer vermeyenlerinse gazeteciler olduğu görülür. Ayrıca bu yıllarda Sovyetler Birliği'ne gidip orda edindiği izlenimlerle gezi yazısı kitapları kaleme alan diğer yazarlar ve eserler şunlardır: Sabri Süphandağlı, *Odesa'dan Orta Asya'ya* (1968)"; Nevzat Üstün, *Sovyetler Birliğinden Batı'ya* (1966); Mehmet Turgut, *Taşkent'e Doğru* (1988, 4.b.).

6. 1960'LI YILLARDA TÜRKİYE'DE KALEME ALINAN GEZİ YAZISI KİTAPLARINDAN HAREKETLE SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE TÜRK EDEBİYATINA BAKIŞ

Sovyetler Birliği'ne 1960'larda gerçekleştirilen gezilerde Türk yazar, siyasetçi ve gazetecilerin varış noktaları daha çok Moskova, Bakü ve Taşkent olur. Bu gezilerinde edindikleri izlenimleri eserlerine yansıtan yazarlardan bazıları oralarda tespit ettikleri Türk edebiyatına bakışı da yazılarına ekler. Bu makale çalışmasında Türk edebiyatına bakışın tespit edildiği ülkeler olarak karşımıza Azerbaycan ve Rusya çıkar. Bunun dışındaki ülkelerde yazarlar, Türk edebiyatıyla ilgili herhangi bir değerlendirmeye rastlamaz veya eserlerinde yer vermez.

6. 1. Sovyet Rusya'da Türk Edebiyatına Bakış

Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirilen gezilerin merkezi diğer bir deyişle en önemli durağı Sovyetler Birliği'nin de merkez ülkesi olan Rusya'nın başkenti Moskova'dır. Moskova birçok bakımdan ülkenin kalbidir. Moskova bu özellikleri sayesinde ülkenin diğer kısımlarını da temsil eder. Türk gezi yazarları buraya 1960'larda gerçekleştirdikleri geziler esnasında Sovyet Rus yazarlarının ve halkının Türk edebiyatına bakışını görür. Türk edebiyatıyla ilgili Rusya'daki görüşleri birçok gezi yazarı eserlerinde yansıtır. Rusya'daki bakış bir bakıma ülkenin kalan kısmındaki bakış da temsil eder niteliktedir.

Melih Cevdet Anday, *Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan* (1965) adlı eserinde Moskova'da bir sohbet esnasında bir delikanlının Türk edebiyatından Nazım Hikmet, Reşat Nuri, Sabahatin Ali isimlerini saydığını duyar. Anday'ın mihmandarı Vera, bu konuşmaları tercüme eder. Sohbetin devamında Melih Cevdet'i şaşkınlığa uğratan şu konuşmalar geçer:

Merak edip soruyorum Vera'dan bu adamın neci olduğunu; 'İşçi' diyor Vera, Bu üç Türk yazarından başka adlar bilmediği için üzüldüğünü söylüyor. diyor. 'Çalığışu'nu çok sevmiş (s. 27).

Başka bir gün Melih Cevdet, Moskova mezarlığına Nazım Hikmet'in kabrini ziyarete gider ve tanınmış Rus yazarları Çehov ve Gogol'ün mezarlarının da orda olduğunu görür. Melih Cevdet; Romancı Nikulin'le gerçekleşen bir sohbetinde Nikulin ona Türkiye'ye iki kez geldiğini, Sultan Abdülhamid'i araba ile sokaktan

⁷ Türk gazeteci ve yazar (1925-2010).

⁸ Türk gazeteci ve yazar (1924-2002).

geçerken gördüğünü, İstanbul'a bir sonraki gelişinde Ahdülhak Hamid Tarhan ve Yakup Kadri'yle tanışmış olduğunu belirtir. Melih Cevdet, katıldığı konferansta da Türk edebiyatı üzerine Ruslarla konuştuklarından bahseder.

Melih Cevdet, Moskova'da basılan son kitabının orada büyük bir kitapçıda satıldığını hatta tükendiğini öğrenir. Moskova'daki Mayakovskiy Tiyatrosunda Nazım Hikmet'in *Demokles'in Kılıcı* adlı bir oyununun oynandığına şahit olur. Yazar, konferansta karşılaştığı Türkçe bilen bir doktora öğrencisinin "Garipçiler"le ilgili tez hazırladığını da öğrenir. Rus yazarlarla yaptığı konuşmalarda Rus yazarların Türk yazarlardan en fazla Yaşar Kemâl, Nâzım Hikmet ve Aziz Nesin'den bahsettiklerine şahit olur.

Samet Ağaoğlu, *Sovyet Rusya İmparatorluğu* (1967) adlı eserinde Rusya'da gençlerle Sovyetler'de fikir hürriyeti konusunda bir sohbet içerisindeyken gençlerden birinin Ağaoğlu'na "Sizin memlekette var mı fikir hürriyeti? İşte sosyalist yazarları hapsediyorsunuz" (s. 68). sözleri üzerine uzun bir açıklama yapar:

'Bizde' diyorum, yasak olan sadece propagandadır. Hem sosyalizmin değil, komünizmin propagandası. Dahası var, yalnız komünizmin değil, ırkçılığın da, anarşizmin de, laikliğe karşı fikirlerin de propagandası yasak. Yoksa bizde sosyalist yazarlar, siz bir kaçını iyi tanıyorsunuz, en koyu sosyalizmi, hatta bu isim altında komünizmi açık açık savunurlar. Bakın çok iyi bildiğiniz Nâzım Hikmet'in bütün şiirleri, burada ve bizde yazdıklarının hepsi yayınlanıyor. Sonra bir şey daha söyleyeyim, bizim sosyalist yazarlar hep sahipleri milyoner olan gazetelerde yazarlar (...) İşte ben ne komünist ne de sosyalistim. Ama aranızda gelerek sizleri bulup görüşmek istedim. Siz ise bizim sadece ideolojisi size yakın yazarlarımızı arıyorsunuz. Hâlbuki onlardan başkaları da var. Sizin Şolohof'un büyük romanını Durgun Don'u Türkçeye çevirenlerden biri de benim oğlum (s. 68-69)

Samet Ağaoğlu'nun gençlerin savını çürütmeye çalıştığı bu konuşmasıyla Sovyet Rusya'daki kitapseverlerin Türkiye'deki toplumsal gerçekçi yazarların kitaplarını tercih ettikleri ve yine bu yazarların Türkiye'de baskı altında olduğunu düşündükleri görülmektedir.

Nadir Nadi Abaloğlu'nun *İki Sovyet Rusya İki Polonya (Gezi Notları)* (1978, 4.b.) adlı eserinde Rusların Bedri Rahmi Eyüboğlu'nun ressamlık yönüne hayran kaldıklarını belirtir. Nadir Nadi, gezi esnasındaki bir sohbette Rus bir bayan, Nadir Nadi'ye Yaşar Kemâl'in birkaç hafta önce Rusya'da olduğundan bahseder ve devamında Nadir Nadi; okuma alışkanlığının devlet tarafından desteklendiği ülkede okumayı çok seven Rusların dünyada nerde güzel bir eser varsa okuduklarını belirtir. Yazar, Rusya'da Türk yazarlarından hangilerinin okunduğuyla ilgili şunları belirtir:

Türk edebiyatını ele alırsak Halit Ziya Uşaklıgil'den Yakup Kadri'ye, Yakup Kadri'den Reşat Nuri'ye, Reşat Nuri'den işte Yaşar Kemal'e kadar kalburüstü bütün Türk yazarları Sovyet dillerine çevrilmiş, hâlâ da çevriliyor. Romancılardan Yaşar'la beraber Kemal Tahir'i ve Orhan Kemal'i, şairlerden Orhan Veli, Oktay Rıfat ve Melih Cevdet'i beğeniyorlar. Rusya'da eserleri en çok satılan yazarımız Aziz Nesin (s. 148-149).

İlhan Selçuk, *Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları* (1967) adlı eserinde Aziz Nesin ve Rus mizah dergisi Krokodil'in Yayın Müdürü Semyonof arasında geçen, 1960'lı yıllarda Aziz Nesin'in Rusya'da iyi tanındığını, Rus basınıyla iletişim içinde olduğunu gösteren komik bir anekdottan bahseder:

Aziz Nesin Moskova'ya gittiğinde Semyonof, Aziz'in kaldığı otele gitmiş, odanın kapısını vurmuş. İlk defa karşılaşılan iki mizahçı önce birbirlerine bakmışlar ve sonra başlamışlar gülmeye...

Semyonof:

—Aziz Nesin, demiş, ben burada senin odanda kalıp dinleneceğim, sen de git dergiyi çıkar (s. 54).

Metin Toker, *Rus Geldi Aşka, Rus'un Aşkı Başka* (1966) adlı kitabında bir pazar günü Moskova'daki Mayakovski Tiyatrosunda Nâzım Hikmet'in *Ferhat ile Şirin* eserinin sahnelenmekte olduğunu öğrenir. Metin Toker oyunu izlemeden önce sahnelenecek eseri okumak ister ve bu amaçla Lenin Kitaplığına gider ve orda Nâzım Hikmet'in birçok kitabının bulunduğunu görür. Bu durum Rusya'da Nâzım Hikmet'in eserlerinin ilgi gördüğünü veya devlet tarafından okunmasına ön ayak olunduğunu gösterir.

6. 2. Azerbaycan'da Türk Edebiyatı'na Bakış

Gezi yazılarından hareketle Sovyetler Birliği'ne 1960'lı yıllarda gerçekleştirilen gezilerin Rusya'dan sonra en fazla yapıldığı ülke olarak karşımıza Azerbaycan çıkar. Bu ülkeye gerçekleştirilen gezilerdeyse başkent Bakü ve yeni kurulan bir şehir olan Sumgayıt uğrak yeridir. Bu ülkeye daha önceden bahsedilen sebeplerle gelen gezi yazarları, gezileri esnasında Azerbaycan yazarlarının ve halkının Türk edebiyatına bakışını görür.

Melih Cevdet, Bakü'de Azerbaycan Yazarlar Birliğinde bir grup yaşlı ve genç Azerbaycanlı yazarla Türk edebiyatı üzerine bir sohbete başlar. Genç bir üniversite öğrencisinin Orhan Kemâl'le ilgili doktora tezi hazırladığını öğrenir. Yaşlı kesimin yeni yazarları tanımadığını, gençlerinse tanıdığını görür. Yazar, bu konuşmalardan hareketle Azerbaycan'da iki farklı edebî anlayış olduğunu görür. Yaşlı kesim daha çok Tanzimat neslinden Abdülhak Hamid Tarhan'ı ve Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatının ilk yıllarında eserler kaleme alan Orhan Seyfi Orhon ve Yusuf Ziya Ortaç'ı tanımaktadır. Bunun sebebi olarak da yazar 1920'li yıllarda İstanbul'dan Bakü ve Taşkent'e giden edebiyat öğretmenlerini gösterir. İkili ilişkiler zamanla zayıflayınca özellikle edebî anlamda bağlar da kopar. Bu meseleyle ilgili kitaptan alıntılanan, yaşlı bir Azerbaycanlı yazarla Melih Cevdet arasında geçen konuşma dikkat çekicidir:

—*Duyuyoruz ki, dedi, Abdülhak Hamid artık sevilmiyor, okunmuyormuş Türkiye'de. Büyük şairinize karşı bu haksızlığı nasıl reva görürsünüz?*

Ben:

—*Bizim Abdülhak Hamid için ayrıca bir kötülüğümüz olmadı, dedim. Abdülhak Hamid artık okunmuyor, sevilmiyor, sanırım iyi bir şair olmadığı anlaşıldı da ondan...*

Soruyu soran:

—*Biz öyle düşünmüyoruz, diye bağırdı aşağıdan (Anday, 1965: 52).*

Şevket Rado, *50. Yılında Sovyet Rusya* (1968) adlı eserinde Azerbaycan'da çeşitli edebiyatçılarla yaptığı konuşmalar sonrasında Türkiye'den bazı yazarların kitaplarının Azerbaycan'a düzenli olarak geldiğini ve bu kitapların ülkede çok okunup satıldığını öğrenir. Azerbaycan'da en fazla okunan Türk edebiyatı kitaplarının rejimin onaylayarak ülkeye girmesine izin verilen toplumsal gerçekçi Türk yazarlara ait kitaplar olduğunu öğrenir. Bu duruma gerekçe olarak şu durum gösterilir:

—*Ama Azerbaycan'a bir Türk muharririnin kitabının girmesi veya basılması için o muharririn "emekçilerin hissiyatına tercüman" olması, yani içerdeki propaganda edebiyatına uyması şart imiş. Fakat büyük muharrir olması şart değil. Nitekim bu kütüphanede bizim solcu muharrirlerin kitapları vardır da meselâ dünyanın büyük muharrirlerinden Hemingway'in bir kitabı olsun yok! (s. 68).*

Rado, her ne kadar ülkeye Sovyet yönetiminin onayladığı kitaplar girse de ülkede gizliden gizliye dünya edebiyatının önemli kitaplarının da daktiloyla çoğaltılıp kitapseverlerce gizlice okunduğunu öğrenir.

İlhan Selçuk, *Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları* (1967) adlı eserinde Azerbaycan'da bir edebiyat sohbetinde konuştuğu kişilerden kır saçlı yaşlı ilerlemiş bir adamın ezberinden Nâmık Kemâl ve Ziya Paşa'dan mısralar okuduğuna şahit olduğunu belirtir. Aynı adam 1930'larda Hâmit'in *Duhter-i Hindu* adlı eserini sahnelediklerini de söyler. Bu durumun sebebi Melih Cevdet Anday'ın gezi yazısında da belirtilen sebeptir, yani 1920'lerde Türkiye'den giden öğretmenlerin orada verdiği edebiyat dersleridir. Bu edebiyat sohbetinde

geçen aşağıdaki konuşmalarda Azerbaycan'da yaşlı kesimin Türk edebiyatına bakışını içeren cümleler yer alır:

Söz artık İsrafil'in. Halide Edip diyor, Reşat Nuri diyor, Hüseyin Rahmi diyor:

—Yakup Kadri ne yapıyor, ihtiyarladı mı?

—Hayır diyorum, gepegenç duruyor.

Atatürk'ün ölümünde İbrahim Alâettin'in bir şiirini Ankara radyosunda dinlemiş İsrafil (s. 80).

Metin Toker'in *Rus Geldi Aşka Rus'un Aşkı Başka* (1966) adlı eserinde Azerbaycan Basın Komitesi Başkanı İsrafil Nazerof'un Türk edebiyatıyla ilgili İlhan Selçuk'un *Uzak Komşu Rusya'dan Gezi Notları* (1967) adlı eserine benzer konuşmalar yaptığı ve benzer değerlendirmelerde bulunduğu görülür. Yazar, bu konuşmalardan hareketle İsrafil Nazerof'un Komünist Parti üyesi olmasına rağmen onun Türk edebiyatına olan bağlılığının Rus edebiyatına olan bağlılığından daha fazla olduğunu düşünür. Metin Toker'in eserinden alıntılanan şu cümlelerde bu durumu görmek mümkündür:

Ben Türk edebiyatını Sadr'dan iyi bilmem. Hele onun gibi Yahya Kemal'den, Fikret'ten ezbere şiir hiç okuyamam. Sadr bunların hepsini yaptı. Reşat Nuri'yi çok severmiş.

'—Dudaktan Kalbe'yi hatırlar mısınız?' dedi.

Bir şey soracağından korka korka:

"—Evet ama okuyalı çok oldu" dedim.

O, kendi âlemi içindeydi. Devam etti:

'—Oradaki üzüm tariflerini hatırlar mısınız? Her üzüm cinsinin hususiyetlerini en güzel şekilde dile getiren o tarifleri.. (s. 72).

İlhan Selçuk ve Metin Toker'in gezi yazılarından hareketle Azerbaycan'da yeni neslin Türk edebiyatının yeni yazarlarını tanıdığı sonucuna ulaşılır. Eski neslin ise Türk edebiyatının Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadarki kısmından haberdar oldukları ve çeşitli sebepler dolayısıyla Türkiye'deki güncel edebiyat ortamından bîhaber oldukları görülür.

SONUÇ

Geziliş görülen yerlerin özelliklerinin tanıtıldığı gezi yazılarında yazarlar aynı zamanda kendi ülkesiyle ilgili o ülkedeki insanların görüşlerini de elde eder ve buna isterse eserinde yer verir. Bu görüşlerden bir kısmı da yazarın kendi ülkesinin edebiyatına dair olanlardır. 1960'larda resmî ve özel davetlerle veya kendi istekleriyle Sovyetler Birliği'ne giden bazı yazar ve gazeteciler Türk edebiyatına dair Sovyetler Birliği'ndeki bakışa şahit olmuşlar ve bunu eserlerine yansıtmışlardır. Bazı yazarlar ise eserlerinde bu meseleye hiç yer vermemiştir.

Bu makalenin inceleme alanına giren gezi yazılarının sahiplerinden Türk edebiyatına bakışa geniş yer ayıranların edebiyatçılar olduğu az ya da hiç yer vermeyenlerin ise gazeteciler olduğu görülmüştür. Sovyetler Birliği'ne 1960'larda gerçekleştirilen gezilerde Türk yazar, siyasetçi ve gazetecilerin varış noktası olarak daha çok Moskova, Bakü ve Taşkent'i tercih ettikleri görülür.

İncelenen gezi yazılarında Türk edebiyatına bakışın tespit edildiği ülkeler Azerbaycan ve Rusya olmuştur. Bunun dışındaki ülkelerde yazarlar Türk edebiyatıyla ilgili herhangi bir değerlendirmeye rastlamamıştır veya eserinde yer vermemiştir. Gezi yazarları arasında bu konuya en fazla yer veren isim Türk edebiyatının tanınmış ismi Melih Cevdet Anday olmuştur.

Gezi yazıları incelendiğinde Sovyetler Birliği'nde o dönemde okuma alışkanlığının ileri seviyelerde olduğu hatta devletin buna önyak olduğu görülmüştür. Sovyetler Birliği'nde devletin desteklediği ve müdahale ettiği yazar birliklerinin mevcut olduğuna Türk yazarlar tanıklık etmiştir. Bu yazar birlikleri Sovyetler Birliği'ndeki bir yazarın sanatını ilerletmesi için mutlaka üye olması gereken örgütlerdir. Türk gezi yazarları daha çok bu yazar birliklerinin üyeleriyle temaslarında Türk edebiyatına dair oradaki bakışı tespit etmişlerdir.

Sovyetler Birliği'ndeki okurların Türk yazarlardan daha çok kendi ideolojilerine yakın olan toplumsal gerçekçi yazarları tanıdıkları görülmüştür. Sovyet yönetiminin okunacak yazarlar konusunda belli bir müdahalesinin olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. O dönemde Sovyet Rusya'da en fazla okunan, kitapçılarda ve kütüphanelerde eserleri bulunan Türk edebiyatçılarından Nâzım Hikmet başta olmak üzere, Yaşar Kemal, Aziz Nesin, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Orhan Veli, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday olduğu görülmüştür. Azerbaycan'da ise yaşlı kesimin Türk edebiyatına karşı ilgili olduğu, yeni neslin kopan bağlar sebebiyle Türk edebiyatına olan ilgisinin az olduğu görülmüştür. Bu gezilerin diğer bir durağı olan Özbekistan'da ise hiçbir gezi yazısında bu meseleye değinilmemiştir.

Bu makalenin inceleme kapsamına giren gezi yazısı türündeki kitaplarda gezi yazarları Sovyetler Birliği'nde Türk edebiyatına bakış ve diğer meselelere kendi pencerelerinden bakmış, diğer bir ifadeyle eserlerini kendi dünya görüşleri doğrultusunda sübjektif değerlendirmeler yaparak kaleme almışlardır.

Sonuç olarak dünyada siyasetin sanat üzerinde çok etkili olduğu 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği'yle ilgili bazı gezi yazısı kitaplarında Sovyetler Birliği'nde Türk edebiyatına dair bakışın yer aldığı görülmüştür.

Kaynakça

- Ağaoğlu, S. (1967). Sovyet Rusya imparatorluğu. İstanbul: Baha Matbaası.
- Anday, M. C. (1965). Sovyet Rusya, Azerbaycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın kaynağı olarak seyahatnameler. Turkish Studies-Türkoloji Araştırmaları , 4., 912-995.
- Gençalp, E. (2014). Türk basınında Sovyet imgesi (27 Mayıs 1960-12 Eylül 1980).. (Yayımlanmamış doktora tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Gürsoy, Y. (2018). Sovyet dönemi Rus edebiyatı (1953-1991). Ankara: İksad Publishing House.
- Maden, S. (2008). Türk edebiyatında seyahatnameler. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (37), 147-158.
- Nadir, N. (1978). İki Sovyet Rusya iki Polonya (Gezi Notları). (4.b.), İstanbul: Çağdaş Yayınları
- Naskali, E. G. (1996). Sovyet Türk edebiyatı Türk dünyası dil ve edebiyatı dergisi. TDK c.1 sayı 1 1996, Ankara 1996. (54-64) 64.sayfa. Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi (1), 54-65.
- Rado, Ş. (1968). 50. Yılında Sovyet Rusya. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.
- Selçuk, İ. (1967). Uzak komşu Rusya'dan gezi notları. İstanbul: Köprü Yayınları.
- Toker, M. (1966). Rus geldi aşka Rus'un aşkı başka. İstanbul: Akis Yayınları.